

(později psáno *kvůli*) se užívá jen v těch případech, „kdy se děje něco skutečně k vůli, ve prospěch někoho (k vůli = k libosti)“. Později nabylo toto spojení nového významu; začalo se používat pro vyjádření jakéhokoli podnětu, příčiny nebo důvodu. Stejně tak i předložka *díky* začíná v posledních letech ztrácet svůj původní jednoznačně kladný význam (vyjádření díku) a stává se postupně předložkou vyjadřující stejný neutrální význam jako předložka *kvůli*. Připomeňme ještě jednou, že zatím stále je toto užití hodnoceno jako nevhodné, a to zvláště v případech, které se týkají živelních pohrom nebo velkých lidských tragédií: *díky záplavám přišly o střechu nad hlavou tisíce lidí; díky mrazům umrzlo několik lidí; přišli o život díky zemětřesení* – tedy v případech, kdy rozhodně nejde o žádná pozitivní sdělení. Svě místo má užití *díky* pro vyjádření ironie: *díky tobě už nemám ani korunu; díky tvému bláznivému nápadu teď musím jít ve špinavém a mokřím tričku*.

Čeština nabízí svým uživatelům možnost vybrat z nevlastních přeložek tu, která nejlépe odpovídá kontextu. Vedle pozitivně vyznívajícího *díky*

borečka klesá díky lékům

díky svým milionům dosáhl značného politického vlivu
stihl to jedině díky novému jízdnímu řádu

Lze použít neutrálního *kvůli* (pro, následkem) k vyjádření důvodu nebo účelu nějaké činnosti

volat lékaře kvůli nemocnému
mám kvůli tomu značné problémy
zavolám ti kvůli tomu

a pro negativní kontext je vhodné použít dnes už méně častou předložku *vinou*, která označuje příčinu něčeho nežádoucího:

vinou mrazů popraskaly koleje
přišli o život vinou/kvůli zemětřesení
práce se zpozdily vinou deště

O jako předložka se může zdát nevýznamné, protože v pořadí uživanosti předložek je až na pátém místě. Jako slovo – míněno obecně – má významnější postavení, protože je jedním z pouhých osmi slov v češtině, která jsou tvořena jedinou hláskou. Nejlépe je na tom *o* jako písmeno: je ze všech nejfrekventovanější, setkáváme se s ním téměř v devíti procentech případů: skoro každé jedenácté písmeno v českých textech je *o*.

Kdo by proto očekával, že *o* bude mít například v Braillově písmu pro nevidomé úsporný znak, bude ale zklaman, protože má naopak plné čtyři body z šesti možných a v Morseově abecedě má *o* dokonce tři dlouhé znaky (– – –). Oba kódy byly vytvořeny podle angličtiny, v níž je *o* jako písmeno až třetí v pořadí a jako slovo má pouze funkci citoslovce. To je zřejmě i důvod, proč připomíná Morseův kód i jistou expresi (má ji v sobě také česká pomůcka pro zapamatování: *o* se znakuje jako – – – neboli *ó náš pán*).

V češtině se *o* užívá odedávna jako předložka. V časté vazbě se 6. pádem – s lokálem – stávalo *o* na počátku titulů původně latinských pojednání (Cicero: *O povinnostech, O stáří, O přátelství*) a samozřejmě v názvech pohádek (*O červené Karkule, O kohoutkovi a slepičce*). Se šestým pádem vyjadřujeme pomocí předložky *o* například námět, čas, způsob, rozsah:

pohádka o princezně se hrála o prázdninách
král chodil o holi
byla to veselohra o třech dějstvích

V současné češtině se předložka *o* pojí také se čtvrtým pádem – s akuzativem. V obou případech pomáhá vyjadřovat několik různých významů. Se čtvrtým pádem může vyjadřovat například dotek, cíl, obavu, předmět, rozdíl, způsob atd.:

zakopl o kámen, volal o pomoc, šlo mu o život, brál o peníze, byl o hlavu menší, běžel jako o závod

Nedávno přišlo do módy zcela nové užití předložky *o*. Všichni už jsme slyšeli nebo sami vyslovili věty jako *sport je o penězích, věda je o omylech, trh je o konkurenci* apod. Kdo umí anglicky, správně tuší původ v anglické předložce *about*. V tom však podstata neobvyklosti netkví. Ani z hlediska české gramatiky nejde o novou vazbu. To, co nás na uvedených větách překvapuje, je zvláštní, neobvyklé propojení mezi podměttem a přísudkem: v novém užití předložky *o* vyjadřuje přísudek náznak vysvětlujícího děje, jako by byl dotčen nebo připomenut celý příběh: *Ve sportu hraje velkou roli peníze. Věda tříbí své poznatky rozpoznáváním omylů. Trh naplno ožije, až zesílí konkurence. Užitím vazby s o je ale příběh jen naznačen, může být myšlen i jinak, může být popsán jinými slovy, z jiného hlediska, pouze se stejnými základními pojmy. Možná by se v tomto náznakovém zachycení dalo vycítit i jakési alibi, se kterým se pomocí předložky *o* děje pouze dotkneme, ale nevezme me odpovědnost za jeho plné osvětlení: *Svět je o lidech*. Z hlediska jazykového vývoje není vyloučeno, že se v tomto jevu zakládá nový význam předložky *o*, ale zda to tak opravdu bude, opět ukáže až budoucnost.*

Nový způsob užití předložky *o* se objevil jako velmi módní zejména v mluvených projevech v posledních dvou třech letech dvacátého století. Použití módního rčení *je to o tom, že ...* také usnadňuje, zjednodušuje stavbu souvětí. Umožňuje netrápit se se složitější větnou konstrukcí a přenést myšlenku do další oznamovací věty. Podobného zjednodušení můžeme dosáhnout i obratem *v téhle věci jde o ...*. Módní vazba *je to o tom ...* má ale výhodu, že může celé vyjádření velmi zkrátit, zhustit výpověď do jediného slova. Proto namísto vět *Ve sportu hraje velkou roli peníze* nebo *Ve sportu jde především o peníze* nebo *Ve sportu jsou peníze nezanedbatelné* slyšíme výrazně jednodušší větu *Sport je o penězích*.

Již jsme se zmínili, že popisovaná vazba s předložkou *o* je častá v současné angličtině (*about*), odkud jsme ji přejali jako jednoduchý, úsporný překlad. Pro její setrvaní v češtině bude rozhodující, zda se začne počítovat jako ústrojná, zda bude trvale vhodně vyjadřovat to, co chceme říci. Než bychom zkrácenou vazbu s předložkou *o* případně odsoudili, měli bychom si uvědomit, že kdyby-

10/ Poměrování vlastností

Jan Králík

Na rozdíl od matematiky a přírodních věd, kde se exaktně rozlišují vlastnosti počitatelné \times nepočitatelné, měřitelné \times neměřitelné, si v běžném životě tolik hlavu nelámeme a vlastnosti prostě poměrujeme podle jejich intenzity na slabší \times silnější.

Nejjednodušší způsob poměření vlastností je opisem. Když je něco *dlouhé*, můžeme říci, že něco jiného je *více dlouhé*, nebo naopak *méně dlouhé*. Je to vyjádření sice jednoznačné, ale vnímáme je jako těžkopádné, protože čeština nabízí obratnější řešení.

Především musíme zmínit stupňování (zveličování, zdrobňování), jímž můžeme u všech přídavných jmen vyjádřit stupeň vlastnosti: *dlouhé \times delší, měkká \times měkčí, početný \times početnější, srdnatí \times srdnatější*, jakkoli některé tvary nemusí být pevně zakorveny v jazykovém povědomí: *bluší, modřejší*.

Z hlediska logiky je paradoxní, že stupňováním se může v některých případech věcná podstata významu někdy i oslabit: běžně používáme např. výrazy jako *starší člověk, mladší člověk* ve významu tzv. absolutního stupně neboli elativu s významem „poněkud starý, spíše mladý“ (*starší* člověk je ve skutečnosti mladší než *starý* člověk; *mladší* člověk je ve skutečnosti starší než *mladý* člověk). Podobně, kdybychom se logicky domnívali, že každou vlastnost zdrobňováním oslabíme, nemusíme mít vždycky pravdu, protože např. *pěknoučký* neznamená „méně pěkný“, ale naopak: zdrobňováním se může stát pojmenovaná vlastnost u některých slov výraznější.

Spojením dvou protichůdných příslovcí *více, méně* do jednoho příslovce *víceméně* dochází ke zvláštní situaci. Řekneme-li *víceméně*, je v tom zkratka, která znamená „buď více, nebo méně“, ať už více, nebo méně. Spojením protichůdných výrazů vyjadřujeme váhání, neurčitost, nepřesnost: *bylo tam víceméně patnáct lidí*. Jako kdybychom řekli: *bylo tam asi, tak nějak, zhruba patnáct*

lidí, kolem patnácti lidí. Jako kdybychom využili latinské obdoby *plus minus* a řekli: *bylo tam plus minus patnáct lidí*.

Podobně zní, ale zcela jiný význam má slovo *nicméně*, které se vyskytuje ve dvou různých typech rčení. Jako spojovací výraz s významem odporovacím nebo připustkovým zastupuje celou větu a nelze proti němu mít námitku. Rozvedená věta by zněla *Ale nejde o nic menšího, než že ...* nebo *To, co jsem dosud uvedl, nic neubírá na tom, že ...* Pokud takové věty shrneme do slova *nicméně*, *neubírá na tom, že ...* Je to výstižné, úsporné vyjádření. Ale je vše naprosto v pořádku. Je to setkáváme s tím, že slovo *nicméně* ztrácí bohužel, velmi často se setkáváme s tím, že slovo *nicméně* ztrácí svůj vlastní význam a zastupuje pauzu, váhání nebo výplňkovou částici nebo slouží jako prázdné navazovací slůvko bez vlastního obsahu. Jako kdybychom řekli *no, tož, dobrá, tedy, takže*. Ale to – z hlediska obsahu – v žádné větě vůbec nemusí být. Takovou „slovní vatu“ není třeba rozmnožovat.

Někdy váháme nad drobnými rozdíly mezi slovy typu *velký* a *veliký*. Rozdíl je v jedné samohláске, a tudíž v jedné slabice. Z hlediska významu se ale tento rozdíl nedá nijak poměřit, nelze jednoznačně říci, zda *velký* je větší než *veliký*, nebo naopak. *Veliký* je pouze – o onu slabiku – důraznější. Chceme-li však opravdu zdůraznit velikost, běžně řekneme spíše *velikánský, velikanánský* atd., podobně jako máme v opačném směru příležitost ve výrazech *malický, malinký, malininký* atd. Kvantitativní sondy ukazují, že *velký* je osmkrát až devětkrát častější v přívlastku, zatímco v přísudku (*rybník je veliký/velký*) zjistíme, že naopak čtyřikrát častější podoba je *veliký*. Před slovem, které se rozvíjí, bývá spíše *velký*, za rozvíjeným slovem bývá spíše *veliký*. Názorně to dokládají příklady ustálených spojení jako *Velké Popovice, Velká Morava* (výjimkou je *Veliká Ves*) a naopak *Alexandr Veliký, Kateřina Veliká, Karel Veliký*.

11/ Móda superlativů

Jan Králík

Proč je stále v jazyce něco nového? Protože se stále objevují nové věci, nové skutečnosti, nové vlastnosti, nové pojmy, děje, situace, a ty je potřeba pojmenovat, popsat. Navíc, při stavbě každého nového proslovu či textu se uplatňují dvojice protichůdných snah. Ustálilo se pro ně pojmenování *analogie* a *anomálie*. Mohli bychom upozornit ještě na další podobné dvojice, například na *obvyklost* a *zvláštnost*, nebo *pohodlnost* a *vynalézavost*. Každý projev, aby byl srozumitelný, se musí trochu podobat tomu, co uživatelé jazyka znají. Ale aby vůbec něco sděloval a byl zároveň přitažlivý a zajímavý, musí obsahovat také něco zvláštního, neobvyklého, nového, pro někoho až provokativního. A to platí nejen na úrovni slov, slovních spojení nebo skladby vět, ale i na úrovni výstavby celého textu.

K bizarním novinkám dochází zejména při popisu vlastností, kdy se spojují slova na co nejmenší ploše. Ve snaze o neotřelost, anomálii, se velice často stává, že zejména v mluveném jazyce se objeví kombinace až neuvěřitelné, málo logické, ale přitom dobře srozumitelné, například:

*ukrutně příjemné, děsně milé
hezky hloupé, úžasně obyčejné, obrovsky nízké
nesmírně smílivé, příšerně krásné, šíleně strážlivé*

Zamyslíme-li se nad nimi, pozorujeme ve všech logický protimluv. V češtině to není nic nového. Už ve starých filmech slyšíme Oldřicha Nového: *Mám tě brozně rád*, nebo Natašu Gollovou: *Jsem strašně šťastná*. Podobná spojení se najdou i v literatuře. Mají nádech hovorovosti. V poslední době slyšíme taková spojení stále častěji. Ale do oficiálních projevů, do zpráv nebo odborného vyjadřování takovoto typu slovních spojení nepatří. Přinášejí příliš mnoho subjektivního, zavádějí.

Moudrost říká – čeho je moc, toho je příliš. Proto i nová, vynalézavá a neobvyklá spojení slov mohou přílišným užíváním zevšednět, splynout do jedné analogické vrstvy, jejíž obměnou může být jen anomálie odjinud. Tak na slova typu *vynikající, výtečný* už reagovali uživatelé jazyka méně ořelými výrazy *skvělý, úchvatný* a ještě dál *úžasný, báječný*. Dnešní mladá generace reaguje z úplně jiných vrstev významů rčením *dost dobrý* nebo *fakt dobrý*. Z hlediska logického je to poměrně málo, ale v jiném výrazovém rejstříku to znamená uznání o to větší, oč okázaleji je zbaveno slovní emoce. Podobně originálně se o půl generace dříve říkalo, že je to či ono *boží*, dnes se říká *husí*. Ani zde nemá smysl hledat přímou logiku, protože hlavní působivost tkví v původnosti, originalitě a něčekanosti, podobně jako výpůjčky z jiných jazyků (*senza, super*).

Novinky tohoto druhu jsou kořením jazyka, ale jejich vyšší frekvence obvykle nepřetrvávají generaci, která je zavedla. Životnost takových inovací je ovlivňována celou řadou proměnlivých faktorů. Existují sice teorie s koeficienty retence a s parametry poločasu rozpadu, jako u radioaktivních prvků, ale to jen pro popis toho, co se už stalo. Dopředu nelze nikdy říci, zda se z nějaké novinky stane opravdu něco užitečného, co trvaleji obohatí výrazové možnosti jazyka.

1/ Český jazyk a skloňování

Jan Králík

Skloňování či obecně „ohýbáním“ v češtině vyjadřujeme základní vztahy, do nichž vstupují podstatná, vlastní a přídavná jména, zájmena a některé číslovky a tvoří vazby s ostatními členy věty.

Vyjadřování těchto vztahů je společné všem jazykům, v různých jazycích se ale liší formálně, tedy způsobem uskutečnění. Čeština má pro tento „úkol“ k dispozici sedm pádů, latina měla v různých dobách svého vývoje různý počet (v klasickém období se ustálila na šesti), němčina má čtyři pády a řadu předložek, angličtina vůbec slova neohýbá, ale využívá dalších jazykových prostředků včetně slovosledu, maďarština užívá rozmanitých přípon atd.

Základní vztahy, které se vyjadřují jazykovými prostředky, jsou patrné již z pádových otázek; názvy pádů se často uvádějí latinsky:

1. pád – **nominativ** (casus nominativus) – vyjadřuje pojmenování skutečnosti (od lat. *nomino*, -are ‚jmenuji‘):
kdo, co? *otec, matka*
2. pád – **genitiv** (casus genitivus) – vyjadřuje přináležitost, rod, druh, příslušnost (od lat. *genus*, -eris n. ‚rod, druh‘): koho, čeho, čí? *otce, matky*
3. pád – **dativ** (casus dativus) – vyjadřuje dávání nebo přisouzení něčeho někomu (od lat. *do*, dare ‚dávám‘): komu, čemu? *otci, matce*
4. pád – **akuzativ** (casus accusativus) – vyjadřuje odkaz na předmět, nebo obžalování (od *accuso*, -are ‚obžalovávám‘): koho, co? *otce, matku*
5. pád – **vokativ** (casus vocativus) – vyjadřuje oslovení, volání (od lat. *voco*, -are ‚volám‘): voláme *otče! matko!*
6. pád – **lokál** (casus locativus) – vyjadřuje umístění, nebo soustředění pozornosti (od lat. *locus*, -i m. ‚místo‘): o (v) kom, čem? *o otci, o matce, v Praze*

7. pád – **instrumentál** (casus instrumentalis) – vyjadřuje prostředek (od lat. instrumentum, -i n. „prostředek“): (s) kým, čím? *otcem, matkou*

Vše je samozřejmě složitější, každý pád přináší celý vějíř významů, načrtli jsme jen základní rozlišení.

V českých textech je zhruba polovina všech výskytů pádů pokryta pádem prvním a druhým. Z té druhé poloviny připadá 21 % až 22 % na čtvrtý pád, po 11 % na šestý a sedmý pád, 4 % zaujímá třetí pád a malický zbytek vyplňuje pád pátý.

Problém se skloňováním či nesklňováním může nastat především tam, kde pády nejsou rozlišeny různými koncovkami a jsou takzvaně homonymní, tedy stejně znějící. To je velmi často situace prvního a čtvrtého pádu u mužských neživotných podstatných jmen a u podstatných jmen středního rodu. V těchto případech pak ve větě zní podmět a předmět stejně. Někdy je to výhodné. Píšeme-li například pozvánku, můžeme pozvat na *maskarní ples* a využít tím identity tvarů prvního a čtvrtého pádu, tedy zdánlivě nesklňovat a přitom napsat celou větu. Objeví-li se v televizním vysílání titulky například *Česká televize uvádí Dobré ráno*, rovněž zdánlivě nesklňujeme, ale kdyby se pořad jmenoval *Šachová hra* nebo *Maxipes Fik*, museli bychom samozřejmě vytvořit náležitou podobu čtvrtého pádu, odlišnou od prvního. A tomu se producenti brání, rádi by zacházeli s názvy pořadů jako se značkami, tedy v prvním pádu, což ale v důsledku vede k situaci, že školáci, kteří jsou zvyklí vidět názvy jenom v prvním pádě, nesklňují a překvapí nás například otázkou *viděl jsi Harry Potter? anebo já jdu na Pán prstenů*.

Jsou ovšem situace, kdy chceme podtrhnout jednoznačnost a srozumitelnost. Například na nádraží je rozhodně častěji slyšet *na nástupišti číslo tři než na třetím nástupišti* a častěji vlak ze směru *Františkovy Lázně – Plzeň* než *z Františkových Lázní a z Plzně*. Také pro cizince je to srozumitelnější. Ani v těchto případech však neopouštíme skloňování v pravém slova smyslu, ale volíme formulaci, která skloňování nepředpokládá a nepotřebuje. Jsou situace, kdy nesklňujeme záměrně na poutačích nebo vývěskách, které by měly být přehledné. Často najdeme nápisy *otevřeno sobota neděle* nebo *pondělí zavřeno*. Rozumíme jim v konkrétním okamžiku sice

docela dobře, ale přesně vzato z nich není jasné, zda jde o jedinou sobotu, neděli nebo pondělí, nebo o všechny uvedené dny pravidelně. Nesklňované vyjádření je totiž zpravidla zhuštěné, a proto nemusí být vždy úplně jasné.

Někdy ale čteme v reklamních sloganech nebo na informačních tabulích výroky či nápisy, nad kterými se soudný člověk pozastaví: *pánská obuv zimní zip, dovolená Řecko, krize Blízký východ, vlak z Praha Mas. nádr. do Lysá n. Labem, nízké ceny vepřová kýta* atd. S takovými sděleními si skutečně nikdo nelámá hlavu, a těžko je můžeme doporučit.

Problémy mohou působit slova, která jsou neobvyklá nebo méně známá – u nich je třeba většinou přeformulovat celou větnou nebo slovní vazbu, aby bylo možno použít nominativu. Například výzva *nakupujte v IKEA* není právě jazykově obratná. Protože se název tohoto obchodu všeobecně nesklňuje (i když pro pořádek uvádíme zásadu, že při přejímání se slova v češtině přizpůsobují ke skloňovacím typům podle zakončení a přijímající jazyk je určující i pro jejich pravopis – tedy *IKEA* se může v hovorovém pádem jména: *idea*), slogan by měl být raději formulován s prvním pádem jména: *IKEA vám nabízí, IKEA vás zve*. Čeština je natolik bohatá, že téměř vždycky najdeme náhradní způsob, jak se s neobvyklým slovem či tvarem vyrovnat. Nalistujte si k tomu také kapitulu III/13.

Nevíme-li jak skloňovat zeměpisné jméno, můžeme mu předsat obecně označení *město, hora, řeka* a říci *v městě Scheveningen, Los Angeles, Kóbe, za řekou Paraná, Ussuri, na ostrově Šikoku* nebo *v kraji Hangžú*. Použijeme-li tento způsob, kdy skloňujeme obecné jméno a jméno vlastní ponecháme v původním tvaru, vstupujeme trochu na půdu pohádky o chytré horáky: něco jsme přidali, to jsme skloňovali, a původní slovo jsme ponechali v původním tvaru (jako neshodný přívlastek ve tvaru nominativu jmenovacího). Pouze musíme dát pozor, abychom se nezachovali stejně v tradičním českém prostředí, kde má jméno v takovém spojení slov úlohu shodného přívlastku, a proto se běžně skloňuje: *plavba po řece Vltavě, hasiči města Krmová, koncert symfonického orchestru hlavního města Prahy*.

K neshodnému přívlastku ve tvaru nominativu jmenovacího se v české větě uchylujeme, pouze když opravdu nevíme kudy kam: řekneme či napíšeme *ve městě Nymburk*, váháme-li mezi tvary *v Nymburku* a *v Nymburce*; řekneme či napíšeme *v obci Dobruvice*,